

**РОЗВИТОК САМОРЕГУЛЯЦІЇ МАЙБУТНЬОГО РЯТІВНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ДІЙ У
АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ**

У статті досліджені теоретичні аспекти та зміст, особливості розвитку саморегуляції майбутнього рятівника як суб'єкта дій в антитерористичних операціях, а також проблеми психологічної готовності прикладного рівня.

До останнього часу питання формування готовності майбутнього рятівника до професійної діяльності в екстремальних умовах досліджувались психологами в межах проблеми "готовності до подолання надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру". Фахівець розглядався як суб'єкт професійної діяльності, в процесі реалізації якої у нього формуються певні за змістом та спрямованістю професійно важливі якості, здібності та мотиви. Однак, виконання за останні роки рятівниками професійних функцій в умовах проведення антитерористичних операцій, показало, що для розробки питання про готовність фахівця необхідно з'ясувати, яким чином та на скільки індивід спроможний виходити за межі власної екстремальної діяльності, яку він виконує, у сферу нової для нього екстремальності. Проблема саморегуляції у професійній діяльності рятівників пов'язана з різними аспектами психологічної науки. Її розв'язання неможливе, в першу чергу, без осмислення досягнень та знахідок, зроблених вченими в царині загальнотеоретичних та методологічних проблем психології (К.А.Абдульхановою-Славською, Л.І.Анциферовою, Б.Г.Анан'євим, Л.П.Буєвою, Л.С.Виготським, В.В.Давидовим, Г.С.Костюком, О.М.Леонт'євим, Б.В.М'ясищевим, Б.Ф.Ломовим, А.В.Петровським, С.Л.Рубінштейном, А.А.Смирновим, Д.М.Узнадзе, Д.Б.Ельконіним та ін.).

Проблема самовизначення особистості, різної міри її участі у процесі постановки цілей на розвиток власної здатності до саморегуляції, пригортає увагу психологів, особливо тих, хто працює у царині розвитку особистості та її саморегуляції [1; 2; 3; 4; 5], на них ми спираємось. Однак, у роботах науковців не розкривається дуже важливий для нас аспект проблеми: специфіка самовизначення майбутнього рятівника. Для професійної діяльності рятівників у нових умовах він є надзвичайно значущим. Ця не вирішеність у проблемі саморегуляції особистості є частиною не розв'язаного, яка, виокремлена нами для вивчення у статті, зокрема, конкретизована питаннями розробки теоретичних аспектів та змісту, особливостей розвитку саморегуляції майбутнього рятівника як суб'єкта дій в антитерористичних операціях, а також проблемами його підготовки прикладного рівня. В цьому полягало поставлене перед статтею завдання.

Виявилось, що успішність, продуктивність роботи в нових умовах, у процесі проведення антитерористичних операцій, а також масштаб, якість та перспективи прояву професіоналом здатності до самосуб'єктної дії залежать від того, у який спосіб людина буде своє ставлення до розвитку спроможності до саморегуляції, як "вмонтовує" розвиток здатності до саморегуляції у свої професійні справи, у контур власного життєвого простору, як усвідомлює і переживає значущість та місце цієї частини своєї справи у життєвому самовизначенні.

Об'єктивно та суб'єктивно розвиток здатності фахівця до саморегуляції виступає, як правило, однією з важливих сфер життя людини, але ця частина життя переживається нею в різних вимірах: а) змушений, примусовий процес або привабливий бажаний; б) зовні заданий або самостійно обраний. В ситуації вимушеності людина діє в межах заданої для неї мети, яка визначає її дії. Але є інший закон - створення мети самим працівником. Процес досягнення такої мети переживається особистістю як вихід за власні межі [6]. Через самостійний пошук, створення цілей розвитку власної здатності до саморегуляції майбутній рятівник ототожнює себе із своїм задумом, сконцентрованим у цілях. Він проектує через них себе у майбутньому та переживає ці нові проекти як частину власної особистості, вони виступають джерелом його спонукань та реалізації потенцій.

Створення, самостійна постановка цілей на розвиток саморегуляції та контроль за їх досягненням є особливою інтегрованою здатністю, яка виявляє певне, активне світоглядне ставлення особистості майбутнього рятівника до свого професійного життя. Формування такої спроможності характеризує високий рівень розвитку особистості та, водночас, є умовою її подальшого професійного становлення.

Аналіз результатів проведеного дослідження свідчить, що певна частина фахівців не забезпечує оптимального рівня збалансованості у взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників саморегуляції поведінки. Наведемо деякі показники, які характеризують цей аспект здатності до саморегуляції рятівника. Показник "Вміння управляти собою" передбачав оцінку того, як фахівець підтримує своє здоров'я, стежить за рівновагою між особистим і професійним життям, вміє уникати дистресів. За означеним показником в кожній із вибірок спостерігається таке співвідношення: 4/5 досліджених у трьох областях (80%; 76,5%; 80%) віднесли себе лише до середнього рівня розвитку цього вміння. Цілком очевидно, що спроможність поновлювати та підтримувати свої фізичні та духовні сили має бути важливою професійною особливістю рятівника і міра її розвитку суттєво характеризує його здатність до саморегуляції. Кожний п'ятий фахівець суб'єктивно відчуває переважаність, постійну перевагу професійного над особистісним.

Спроможність визначати та ставити перед собою мету саморегуляції, досягати її результатів – є лише однією із компонентів особистої відданості своїй справі, яка відрізняє фахівця високої кваліфікації. Другою

складовою особливого ставлення фахівця до своєї праці є те, на скільки праця стала для нього центральною життєвою цінністю. Ця складова розкривається в межах феномену "захопленості" власною працею. Захопленість власною працею як високий рівень позитивного ставлення до неї розглядається зараз як єдність двох характеристик "основної життєвої цінності" та "найбільш цінної частини свого Я" [6].

100% досліджуваних свою ціннісну позицію визначили як чітку, не розмиту, достатньо високого рівня сформованості. В той же час показник "Неясні особисті цілі" дає можливість діагностувати те, наскільки фахівець задоволений можливостями самореалізації, зокрема, у визначенні співвідношення "власне - професійно важливе" та наскільки цілі є визнаними і прийнятими ним особисто. За отриманими даними 1/5 досліджуваних (20%; 16,7%; 0%) вважають, що робота не забезпечує можливостей для особистісних досягнень. Лише кожен п'ятий (20%; 20%; 23,5%;) задоволений наявними можливостями професійної самореалізації. Для 1/3 досліджуваних (26,7%; 33,3; 38,2%) робота не забезпечує можливостей професійного росту. Отже, має місце певне відчуття не реалізованості у професійній перспективі, а звідси - суб'єктивне відчуття перевантаження, постійне домінування вимог професійного над особистим життям, причому значна частина досліджуваних відповідальність за це не покладає на себе.

У проведеному дослідженні, яким були охоплені фахівці різних спеціальностей, посадового положення та вікових груп Міністерства України з надзвичайних ситуацій, вивчались функції саморегуляції у різних сферах професійної діяльності рятівників.

Процес саморегуляції як специфічний вид психічної активності розглядався у проявах здатності рятівників вносити зміни як у зовнішні, так і внутрішні умови професійної діяльності; здатності самостійно ставити нові цілі; співвідносити власні можливості з вимогами мети на основі самооцінки, уявлень особистості про себе.

Значущість включення до змісту уявлень про себе позитивної оцінки себе як фахівця виокремлює важливість самосуб'єктивних ставлень у процесі формування майбутнього рятівника та спрямовує дослідження на аналіз умов ефективної підготовки фахівців у освітніх закладах МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Саморегуляція у професійній діяльності майбутніх рятівників - складне за змістом і різноманіттям проявів багатофакторне соціально-психологічне та індивідуально-психологічне явище. Його безпосереднім субстратом виступають конкретні явища та процеси індивідуальної та групової психології.

Розвиток саморегуляції майбутніх рятівників може бути оптимізованим лише за умови детального вивчення особистості, конкретних обставин, котрі супроводжують її вчинки. Однак, ці конкретні обставини, причини, умови вчинків не можуть бути розкриті повністю, якщо до уваги не беруться всі аспекти підготовки фахівців у освітніх закладах МНС України.

Тому вельми актуальним є дослідження, зорієнтоване переважно на розкриття психолого-педагогічних умов ефективної підготовки до професійної діяльності.

Очевидно, що вивчення якостей особистості курсанта, його установок, прагнень буде сприяти успішному прогнозу на здатність до саморегуляції в екстремальних умовах. Водночас, необхідно враховувати і те, як система особистісних цінностей курсантів співвідноситься з груповими, колективними, з цінностями конкретного соціального середовища особистості. Соціальна значущість особистості, з однієї сторони, та цінності соціальної групи - з іншої, виступають одним з регуляторів процесу самореалізації особистості, поведінки та діяльності курсантів, які прагнуть до прояву своєї індивідуальності.

Різною є самоактивність курсантів у прояві своїх можливостей. Виявлено її залежність від періодів навчання та характеру діяльності. Зокрема, інтенсивність самоактивності зростає значною мірою на початку першого семестру кожного курсу. В цей період, в основному, успішно реалізує своє прагнення до самореалізації 60-70% курсантів від кількості тих, кому вдається добитись визнання та довіри у колективі. На початку кожного другого семестру навчання інтенсивність самоактивності знижується певною мірою. Помітна активізація даного процесу в умовах, коли спільна діяльність ставить підвищені вимоги до професійної готовності курсантів, підсилюється їх взаємозалежність від результатів такої діяльності, а тому зростає взаємна відповідальність. Це особливо помітно в період підготовки та проведення навчань, які створюють додаткові можливості для прояву кожним курсантом своєї індивідуальності, розвитку і прилаштування характерів та інших особистісних особливостей курсантів.

Не можна не зважати на те, що у динаміці самореалізації того або іншого курсанта можуть бути як певні підйоми, успіхи, так і, навпаки, - невдачі функціонування структурних ланок саморегуляції. Окремі курсанти не завжди обирають адекватні офіційним вимогам морально-здорові способи та засоби регуляції для досягнення цілей самореалізації, отже, втрачають довіру товаришів та підтримку колективу, позбавляються свого положення у системі стосунків колективу.

На динаміку процесу функціонування структурних ланок саморегуляції курсантів, як на інші особливості їх реалізації впливають індивідуально-психологічні характеристики особистості, її життєва позиція, рівень професійної, загальноосвітньої, моральної підготовленості, темперамент, характерологічні особливості.

Траєкторія руху професійного життя рятівника складається із низки подій, в яких особистість набуває досвіду долаття складних ситуацій. Цей досвід у багатоаспектному просторі самої професії виокремлюється у вигляді різних психологічних стратегій і тактик долаття особистістю труднощів, які прагнуть вийти з під її конт-

ролю. Особистість розвиває в собі здатність долати імпульсивні бажання в інтересах досягнення об'єктивно більш цінних, але віддалених у часі та просторі цілей.

Можна висунути припущення про те, що різні способи розв'язання майбутнім рятівником ситуацій, які викликають сильне напруження, поступово стають стійкими особливостями його саморегуляції. Ці особливості є складними та, ймовірно, містять у собі певні цінності, які притаманні феномену "захопленості роботою", а також професійно-важливі здатності, які певною мірою розвинув майбутній рятівник, а також його ставлення до себе і світу, і, крім того, - набуті ним навички регуляції. Нами проведено змістове узагальнення складних ситуацій, які часто зустрічаються майбутньому рятівнику та поведінки в них, наприклад, у складних стосунках з керівництвом, рольової невизначеності, яка зумовлена не чіткістю цілей, неясністю завдань; у ситуаціях рольового перевантаження, рольових конфліктах і т. ін. Одним із засобів саморегуляції курсантів виступає стиль, якому надається перевага у взаємодії із навколишньою дійсністю. В основі його знаходиться переважна зорієнтованість, відносно стійка система ставлень особистості до діяльності, завдань, які розв'язуються, інших людей і до самої себе. У зв'язку з цим серед курсантів можна виокремити групи, які характеризує певний стиль у ставленні до дійсності.

Кожна з цих категорій курсантів характеризується певним стилем впливу на себе. Результати роботи дозволяють виділити три основні групи стратегій саморегуляції у подоланні труднощів майбутніми рятівниками. Перша група отримала назву контролюючих. Вона передбачає когнітивну переоцінку або переосмислення ситуацій, встановлення суті проблем та прагнення своїми силами їх змінити. Друга група стратегій характеризується спробами уникнути виникнення труднощів або відмовитись від втручання у обставини, які склались. І, нарешті, третя група стратегій спрямована на управління тими симптомами, які викликані складними обставинами професійного життя. Є підстави вважати, що схильність до тієї або іншої стратегії може стати стійкою інтегрованою особливістю саморегуляції особистості майбутнього рятівника, яка характеризує рівень розвитку його спроможності до самосуб'єктної дії як умови ефективної діяльності в екстремальних умовах.

Існують певні індивідуально-психологічні, соціотехнічні та організаційні передумови перетворення стратегій саморегуляції у долаття труднощів, які ситуативно змінюються, у стійкі властивості особистості. Ці передумови ще недостатньо вивчені, але проглядається певний зв'язок між першою, конструктивною, контролюючо-дієвою стратегією саморегуляції та особистісними особливостями майбутніх рятівників, які вважають працю високо значущою частиною власного "Я" основною життєвою цінністю. Ці курсанти надають перевагу роботі, яка вимагає використання власної спроможності виходити за межі наявної ситуації, долати безпосередні спонукання заради досягнення значущої перспективної мети. Вони прагнуть до самостійності, проявляють ініціативу, проявляють віру у власні можливості, мають досвід перемог та не бояться поразок. Поєднання цих особливостей особистості може стати ґрунтом для формування стійкої позиції людини підкоряти собі обставини власного професійного життя. Підтвердженням того положення, що стратегії саморегуляції поведінки у складних ситуаціях у професійній сфері можна розглядати як особливі властивості особистості є отримані дані про реалізацію подібних стратегій у побуті та у сфері відпочинку майбутніх рятівників.

Отже, для успішного впливу на процес розвитку у майбутніх рятівників спроможності до саморегуляції необхідно вивчати систему показників, у тому числі, переважний стиль їх ставлення до дійсності, який забезпечує міру гармонії у розвитку саморегуляції особистості. З іншого боку, важливо приділяти увагу нормуванню зовнішніх проявів культури поведінки курсантів як зовнішніх засобів впливу на процес вдосконалення саморегуляції, вміння добиватись ними необхідного сприйняття іншими своєї індивідуальності.

Можливо простежити розвиток саморегуляції майбутніх рятівників, а точніше одну з ліній розвитку, пов'язану з феноменом лідерства. Мова йде не тільки про вивчення лідерства у його класичному варіанті. Лідерство у формі керівництва підрозділом (малою контактною групою) - це більш високий рівень соціальної активності особистості майбутнього рятівника, ніж виконання професійних обов'язків курсантом-лідером в межах чинних у вищому навчальному закладі організаційних та соціотехнічних систем. Воно вимагає розвитку та інтеграції у цілісну структуру цілої низки особистісних властивостей саморегуляції людини. Але не сама по собі така структура саморегуляції спонукає майбутнього рятівника до виходу на рівень дійсного керівництва підрозділом. Головним чинником стає культура організації, інституту. Корпоративна культура притаманна підрозділам рятівників, навчальним закладам з її вертикальною ієрархічною структурою влади і нормами поведінки, певним чином, нормують зростання особистості фахівця. До цих норм, які підтримуються заходами соціального контролю, відносяться не писані правила - неухильно дотримуватись інструкції та розпоряджень, не ризикувати, приймати рішення лише тоді, коли зібрана вся необхідна інформація, уникати невдач. Є інший аспект основ, на яких будується корпоративна культура майбутніх рятівників, він відповідає горизонтальній структурі влади та створює умови, які дозволяють виконавцям брати участь у керівництві.

Вивчення особистісно-психологічних особливостей саморегуляції лідерів показує, що їх з'єднаність із власною працею, в той же час, не виключає здатності підняти над нею та змінити зміст функціональних ланок у структурі власної саморегуляції у відповідності з новими можливостями ситуацій. Проявляючи себе як новатор, лідер-керівник спирається на власні внутрішні стандарти та не орієнтується на схвалення інших. Характерною рисою саморегуляції лідерів-курсантів є здатність адекватно оцінити невизначені соціальні ситуації, побачити в них приховані можливості та покладаючись на власну інтуїцію своєчасно прийняти відповідальні рі-

шення. Зрозуміло, що ці та інші особистісні якості лідерів – гнучкість мислення, прийняття ризику важливих рішень – формуються та розвиваються поступово.

Вивчення дозволяє зробити практичний висновок про необхідність вже в процесі комплектування первинних колективів зважати на характерологічні особливості курсантів, їх прагнення до тієї або іншої форми поведінки, моральні основи, мотиви, мету цих прагнень. Дослідження показує доцільність виявлення у період табірної збори тих, хто має здатність і прагне до лідерства для оптимізації впливу на формування рольової офіційної структури колективу. З іншого боку, для всебічної підготовки майбутніх рятівників як офіцерів, професійних керівників, необхідним є регулювання процесу ствердження лідера в колективі та забезпечення можливості набутти управлінські навички кожному курсанту.

Виявлено як позитивне, так і негативне лідерство, що визначалося соціальною значущістю діяльності тієї або іншої мікрогрупи. В залежності від індивідуально-психологічних особливостей лідерів лідерство зовні проявлялось як відкрите або приховане. Лідери першого типу не приховували свого провідного положення в мікрогрупі і діяли, так би мовити, на вістрі інтересів групи, організовували її діяльність, беручи на себе відповідальність за справи. Лідери другого типу про себе не заявляли відкрито, непомітно для стороннього спостерігача організовували діяльність мікрогрупи, керували нею та створювали відповідну морально-психологічну атмосферу: при позитивній спрямованості групи - зміцнювали групові зв'язки і навпаки, послабляли їх при негативній спрямованості діяльності групи.

Можна перераховувати інші психологічні особливості суб'єкта з лідерськими якостями, але всі вони є проявом та психологічним забезпеченням узагальненої позиції особистості, яка конкретизується у позитивному "Я-образі" майбутнього рятівника.

Основний шлях формування у майбутнього рятівника позитивного образу себе – це створення умов повноцінного оволодіння ним професійною культурою, таким чином, щоб через працю майбутній рятівник вступав у певні зв'язки з організацією, в якій він реалізує себе як професіонал, з характерною для організації системою соціального контролю, напрацьованою сукупністю норм поведінки, з певними формами стосунків з працівниками. Від характеру цих взаємовідносин залежить мотиваційний потенціал майбутнього рятівника, його успішність у розвитку здатності до саморегуляції, продуктивність та задоволеність працею. Навіть побутова сфера може містити умови для найбільш оптимального розвитку саморегуляції, зокрема, на стиль взаємодії курсантів впливає не тільки переважна зорієнтованість особистості, але і форма звертання, як практичний прояв ставлення до іншої людини. У звертанні курсант має правильно зважувати на психічний стан партнера та власний стан, умови ситуації та завдання. Така постановка питання виокремлює позицію про те, що майбутній рятівник зобов'язаний вміти щохвилини контролювати власні психічні стани та керувати ними в силу професійної необхідності, що стає можливим лише за умови його певної вольової та психолого-педагогічної підготовленості й прагнення до цього та розглядається як передумова і гарантія успішності самоактивності майбутнього рятівника у надскладних ситуаціях професійної діяльності.

*****

1. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Автореф: дис... докт. психол. наук: 19.00.07. – М., 1990. – С. 6.
2. Психология самоактивности учнів у виховному процесі: навчально-методичний посібник / За заг. Ред. М.И. Боришевського. – К.: ІЗМН, 1998. – 192с.
3. Конопкин О.О. Психологические механизмы регуляции деятельности.– М., 1980. – 256 с.
4. Ведущие функции личностной саморегуляции поведения. // Психологическая наука: проблемы и перспективы. Тезисы Всесоюзной конференции, посвященной 90 летию со дня рождения действительного члена АПН СССР Г.С.Костюка. Часть 1. Личность и ее становление. Киев,1990. – С. 28-29.
5. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. – М., 1977. – 144 с.
6. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – Институт психологии АН СССР, 1991. – 28 с.

Матеріал надійшов до редакції 04.09.2004 р.

Грибенюк Г.С. "Развитие саморегуляции будущего спасателя как субъекта антитеррористических операций".

В статье исследованы теоретические аспекты и содержание, особенности развития саморегуляции будущего спасателя как субъекта действий в антитеррористических операциях, а также проблемы психологической готовности прикладного уровня.

Grybenjuk G.S. Self-regulation development of a future rescue worker as a participant of antiterror operations.

The article highlights theoretical aspects and content, the peculiarities of self-regulation development of a future rescue worker as a participant of antiterror operations and the problems of practical psychological readiness.